

شهر تاریخی بیشاپور از نگاهی دیگر

کارشناسی اداره میراث فرهنگی و گردشگری شهرستان کازرون

و معماری هستند که هویت خاصی به مجموعه بیشاپور می‌بخشند. وجود شبکه معابر و گذرگاه‌های درون شهر خصوصاً در محور شمالی - جنوبی و تلاقی آن با محور شرقی - غربی در محدوده مرکزی شهر یعنی جاییکه بنای ستون یاد بود قرار دارد و در امتداد پل دوره ساسانی (گری) واقع شده است. توجه به بناهای تشریفاتی - مذهبی شهر که در بخش شمالی قرار گرفته، از نظر حفاظتی و امنیتی با وجود برج و باروی کنار آن و قلعه دختر که نقش مهمی در تأمین امنیت آن‌ها ایفا می‌نموده است، از نظر معماری و شهرسازی جالب توجه است خصوصاً آنکه هماهنگی و نظم در ساختار طبیعی مجموعه و روند شکل‌گیری شهر که آثار آن به خوبی هویدا می‌باشد و به عبارتی می‌توان گفت ساسانیان شهری را بنا کردند که با منطقه عجین شده است و ساختار طبیعی و تاریخی، امنیتی، اقتصادی، سیاسی و نظامی منطقه را شکل دیگری بخشیده‌اند. از آن رو که این شهر بر سر راه شاهی قرار گرفته و از نظر سیاسی و نظامی حائز اهمیت می‌باشد. شرایط زیست محیطی مناسب منطقه نقش مهمی در تأمین معیشت و اقتصاد جامعه ایفا می‌نماید. وجود موانع طبیعی چون کوه و رودخانه و ایجاد خندق و دژ، امنیت شهر و شهروندان را تأمین می‌کرده و قرار گرفتن شهر در سطحی بالاتر از دشت، شهر را از چشم انداز زیبایی برخوردار و از خطرات مختلف از جمله سیل نیز محافظت می‌نموده است. به هر حال تمامی این شرایط اقتصادی - اجتماعی - زیست محیطی و غیره در شکل‌گیری و تکامل شهر بیشاپور نقش مهمی ایفا نموده‌اند.

آبی در روند شکل‌گیری شهر تاریخی بیشاپور حکایت دارند. هر چند تاکنون بخش اندکی از آثار تاریخی شهر بیشاپور کاوش گردیده و نمی‌توان نظر قطعی در خصوص چگونگی پراکندگی آثار آن ارائه داد. اما با نگاهی اجمالی می‌توان دریافت که بیشتر آثار دوره ساسانی در بخش شرقی شهر ایجاد گردیده و این شهر در دوره اسلامی به سمت جنوب گسترش یافته است. به طوری که آثار شناخته شده تا کنون در بخش شرقی شهر مانند معبد آناهیتا و تالار تشریفات و بقایای برج و بارو تعلق آن را به دوره ساسانی آشکار می‌سازد و آثار بخش جنوبی شهر همانند بقایای مسجد نیز حکایت از اسلامی بودن این اثر دارد.

بررسی ساختار طبیعی و چگونگی شکل‌گیری مجموعه بیشاپور:
عمده‌ترین دلیلی که بر روند شکل‌گیری مجموعه بیشاپور در این منطقه می‌توان اشاره نمود طبیعتاً ساختار طبیعی و شرایط زیست محیطی مناسب آن می‌باشد که شهر بیشاپور را از دیگر شهرهای ساسانی (استخر، شهر گور، دار بگرد، ارجان) متمایز می‌سازد. طبیعت زیبای منطقه که ترکیبی است از کوه‌های مرتفع، تنگ چوگان، رودخانه پر آب شاهپور، وجود دشت حاصلخیز و سر سبز، باغات مرکبات و چشمه ساسان، شهر تاریخی بیشاپور را به محیط پیرامون خود مرتبط ساخته است. از سوی دیگر آثار تنگ چوگان شامل نقوش برجسته و غار شاهپور و قلعه دختر و قلعه پسر بر فراز کوه مشرف به شهر و پل ساسانی رودخانه شاهپور و خندق پیرامون شهر از عناصر تاریخی

شهر تاریخی بیشاپور و عرصه‌های مختلف شهری آن:

شهر تاریخی بیشاپور با موقعیت جغرافیایی (۲۶°۴۱'۰۰" N، ۵۱°۳۴'۶۱" E)، در ۱۲۰ کیلومتری جنوب شیراز و ۲۳ کیلومتری غرب شهرستان کازرون واقع شده است. بیشاپور در کنار جاده شاهی روزگار باستان واقع شده که در دوره هخامنشیان تخت جمشید و استخر را به شهر باستانی شوش و در دوره ساسانی شهر گور و بیشاپور را به تیسفون مقر امپراطوری ساسانی وصل می‌نمود است. شهر بیشاپور ۲۸۱ کیلومتر وسعت دارد و جزء اولین شهرهای باستانی است که دارای تاریخ مکتوب شهرسازی می‌باشد که این تاریخ سنگ نبشته‌ای است که با دو خط اشکانی و ساسانی بر روی ستون بنای یاد بود شهر تاریخی بیشاپور حک شده است. با توجه به وضعیت جغرافیایی خاص بیشاپور خصوصاً رودخانه شاهپور و تنگ چوگان این شهر در روزگار خود سر آمد شهرهای دوره ساسانی بوده است. تاریخ ساخت شهر به دوره شاهنشاهی شاهپور اول پادشاه ساسانی و در حدود سال‌های ۲۷۲ - ۲۴۱ م بر می‌گردد.

علاوه بر شهر بیشاپور، آثار قلعه دختر و قلعه پسر و نقوش برجسته تنگ چوگان و غار شاپور نیز از دیگر ویژگی آثار دوره ساسانی این محدوده می‌باشند. شهر بیشاپور در بخش شرقی و جنوبی توسط خندق، در شمال توسط کوهستان و قلعه و در غرب توسط رودخانه شاهپور محصور و محافظت می‌شده است. وجود رودخانه پر آب شاهپور و چشمه ساسان از اهمیت ویژه این منابع

بقای ورودی ساسانی

قلعه دختر:

بر ارتفاعات تپه مشرف به ضلع شمالی شهر بیشاپور آثار قلعه‌ای بر فراز کوه ورودی تنگ چوگان به چشم می‌خورد. عمده مصالح به کار رفته در این قلعه سنگ و گچ می‌باشد و دارای اتاق‌ها و راهروهای متعددی می‌باشد، قلعه مذکور فقط یک راه ورودی به دژ دارد که در طول آن چندین برج حفاظتی ساخته شده است در بخش جنوبی این قلعه برج‌هایی رفیع و استوانه‌ای شکل که از بدنه اصلی بنا جدا شده و ناپایدار جلوه می‌کند وجود دارد. در نمای شرقی در ارتفاعاتی که دارای بستری صخره‌ای است، آثار پایه‌هایی از سنگ و گچ بر بدنه برج مانده است که نشانگر وجود ساخت و سازهای طبقاتی متعدد از سطوح مستوی و در سطح زیرین بنای قلعه دختر است پایه‌ها در این بخش از بنا از پایین کوه به احتمال زیاد از کف رودخانه تا بالای کوه، در چندین طبقه بر صخره متکی بوده است و کف بنای اصلی در بالای قلعه بر پایه‌ها و طبقات بین استوار بوده، که امروزه می‌بایست در جست‌وجوی نشانه‌هایی از این بنای عظیم به بقایایی جزئی اکتفا کرد. وظیفه قلعه مذکور محافظت و دفاع از شهر بیشاپور بوده است.

آناهیتا معبد عظیم بیشاپور:

این بنا به صورت مکعبی است که هر یک از اضلاع آن قریب ۱۴ متر است و از سنگ‌هایی حجاری شده با ابعاد مختلف و بدون ملات به صورت دوجداره ساخته شده است که به وسیله بست‌های آهنی به یکدیگر قفل و بند شده‌اند. معبد آناهیتا فاقد سقف مسطح بوده است این معبد را در عمق ۶ متری از زمین‌های اطراف خود ساخته‌اند تا آب رودخانه شاپور به درون آن سرازیر شود معبد بیشاپور سمبل یک پرستشگاه آب است و می‌توان آن را جایگاه نوازش آب دانست یعنی تنها عنصری از عناصر چهارگانه که به الهه ناهید منسوب است. سمبل حیوانی این رب النوع به شکل گاو می‌باشد که در بالای دیوارهای معبد، به صورت قرینه یکدیگر قرار گرفته‌اند. این معبد نه تنها از نظر معماری بلکه از نظر رعایت دستگاه‌های تنظیم، تقسیم و کنترل آب نیز فوق‌العاده زیبا و شگفت‌انگیز است.

توصیف آثار معماری شهر تاریخی بیشاپور:

ستون‌های یادبود:

در مرکز شهر بیشاپور و در قسمتی که دو خیابان اصلی شهر به یکدیگر می‌رسند بنایی قرار دارد معروف به ستون‌های یادبود. این بنا دارای دو ستون سنگی به ارتفاع ۷۰/۶ متر است که بر روی پایه‌های مکعبی شکل سنگی و به صورت پلکانی قرار گرفته‌اند. بر روی یکی از ستون‌ها کتیبه‌ای در ۱۶ خط و به دو زبان پهلوی اشکانی و پهلوی ساسانی که سند رسمی شهر محسوب می‌گردد نقل گردیده است.

در این کتیبه ذکر گردیده است که معمار این شهر فردی به نام «پسای دبیر» از اهالی حران کشور سوریه فعلی بوده که ستون‌های یادبود را به هزینه شخصی خود احداث و به شاپور اول پادشاه ساسانی تقدیم کرده است و زمانی که شاپور اول از آن بازدید نموده بسیار مورد توجه شاه قرار گرفته و به اپسای دبیر زر، سیم، بندگان و باغات بسیاری بخشیده است.

بنای ورودی ساسانی:

شهر تاریخی بیشاپور جهت کنترل ورود و خروج دارای ورودی‌های متعدد بوده است که یکی از این ورودی‌ها بنای موسوم به ورودی است که در جبهه شمالی شهر، در کنار برج و باروها قرار گرفته است. عمده مصالح مورد استفاده در ساخت این بنا سنگ و گچ بوده است که نمای داخلی بنا با ملات گچ به قطر تقریبی ۷ سانتیمتر پوشیده می‌شده است، بنای مذکور دارای راهروهای متعدد بوده است، اندازه تقریبی آن ۶۰/۱۸ در ۱۸ متر است.

تالار تشریفات:

این تالار با شکوه در محوطه‌ای به مساحت ۷۸۱ متر مربع ساخته شده است و یکی از بزرگترین آثار معماری زمان ساسانی است که به صورت چلیپا برای اولین بار در تاریخ معماری ساسانی تجلی نموده است. به طوری که بعدها کلیه آتشکده‌ها را بر طبق نقشه آن ساخته‌اند و تداوم هنری این سنت معماری تا زمان اسلام ادامه داشته است. از جمله اماکن متبرکه و مدرسه‌ها را با الهام از نقشه این کاخ می‌ساخته‌اند که به نام چهار صغه یا چهار ایوان معروف می‌باشد تالار تشریفات شاپور دارای چهار ایوان متقابل است که بر فراز آن گنبدی عظیم و شلجیمی شکل به ارتفاع تقریبی ۲۳ متر وجود داشته است اطراف تالار تشریفات دالان‌هایی وجود دارد که از درون چهار ایوان کاخ به دالان‌ها ورودی‌هایی تعبیه شده است. در این تالار ۶۴ طاقچه وجود داشته که همگی با گچ‌بری‌های زیبا و اشکال گیاهی، هندسی، برگ کنگری و با رنگ آمیزی‌های تند و متنوع تزئین شده بودند. از این تالار برای انجام مراسم تشریفات، اعیاد و جشن‌ها استفاده می‌شده است.

برج‌های حصار دفاعی شهر بیشاپور:

در دوره ساسانی با ایجاد برج و بارو در این بخش از شهر و در واقع از ارگ شاهی که مهم‌ترین بخش شهر بوده محافظت می‌کرده‌اند.

بررسی این برج و باروها نشان‌دهنده این موضوع است که گرچه در بدو شهرسازی حصار دارای برج‌های سراسری بوده است ولی در دوره‌های استقرار بعدی شهر، تغییرات کلی در حصار و برج‌های شهر پدید آمده است که مظاهر آن قطع بعضی از برج‌ها در آن زمان و در نتیجه به دست آوردن فاصله‌ای حدود ۸ متر بین برج‌های مضاعف در جناحین دیوار بوده است.

یقیناً این تغییرات در حصار حفاظتی به منظور ایجاد تیرکشی‌های زیادتر و میدان دید بیشتر با تحولات اجتماعی و امنیتی نظامی آن زمان که برای دفاع بهتر صورت گرفته توأم بوده است.

نقش برجسته شماره ۲ سمت راست تنگ چوگان

نقش برجسته شماره ۱ سمت راست تنگ چوگان

نقش برجسته شماره ۱ سمت چپ در تنگ چوگان